

Middelaldercentret

FORSØGSCENTER FOR HISTORISK TEKNOLOGI
NYKØBING FALSTER

Middelaldercentrets
nyhedsblad
sommer 2011

Pyrotekniske våben

Ølbrygning

Kirkebyggeri

At vaske sine hænder

Bronzer i cire perdu

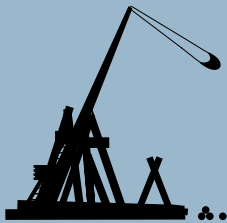
Indhold

Formandens forord	3
Anders Høiris	
Tidlige pyrotekniske våben	3
Peter Vemming	
Guldborgsundgildet	6
Brygning af øl	7
Martin Sønderskov	
Romerkirken i Sundkøbing - omsider	9
Kåre Johannessen	
"Det er en dårlig maner at gøre hele dugen våd på een gang"	13
Lars Sass Jensen	
En hest i tabt voks	19
Catharina Oksen	
Lad de døde tale	22
Pia Bach	
Om dyrenes betydning	24
Kaare Johannessen	

Sommeren 2011

Middelaldercentret

Ved Hamborgskoven 2,
Sundby L,
4800 Nykøbing F.
www.middelaldercentret.dk
mc@middelaldercentret.dk
Telefon 5486 1934,
fax 5486 1834

Formandens forord

Middelaldercentrets nyhedsblad udkommer lidt senere i år end det plejer, men som vi lagde ud med at skrive i det første nummer, så udkommer bladet når vi har noget på hjerte og ikke med faste regelmæssige mellemrum.

Og hvad har vi så på hjerte denne gang? Som sædvanlig skal vi langt omkring, helt til Indien, hvor centret har startet et projekt om støbning i tabt voks teknik. Centret har forretningsforbindelser i Delhi, og som ny formand var jeg med nede og hilse på og senere fulgte jeg med centrets folk til sydindien, for at finde og lave aftaler med lavteknologiske værksteder, som stadig anvendte denne ældgamle støbeteknik.

Kåre Johannessen, centret museumsinspektør har et indlæg om centret nye kirkebyggeri, vi skal læse om ildpile og pyrotekniske våben fra centrets leder Peter Vemming. Lars Sass Jensen, PHD-studerende, skriver om renlighed ved bordet i middelalderen og endelig er der også noget om middelalderlig ølbrygning, hvor Martin Sønderskov, centrets økonomichef, har kastet sig over denne fortræffelige kunstart og forsøger at indkredse den middelalderlige smagsverden i det gode øl!

Der er mange forskellige emner, som fortæller en hel del om centrets mangfoldighed og mange forskellige forskningsområder. Vi driver en museumsattraktion med succes, men denne succes ville ikke være tilstede, hvis der ikke let skjult bag den åbne og formidlingsmæssige del foregik et omfattende forskningsarbejde. Kun med denne bundtunge faglige del som ballast kan centret formidle let og levende om middelalderens historie til de mange tusinde gæster som hvert år besøger centret.

Centret er i disse dage i fuld gang med sammenskrivningen af de store udviklingsplaner, som har været omtalt her i bladet de sidste par numre. Nu må det briste eller bære, for om ca. 6 måneder er materialet færdigt til at blive præsenteret og offentliggjort, og centret håber så på grundlag af dette grundige forarbejde at kunne rejse den nødvendige kapital til at kunne virkeliggøre de mange drømme - vi kan dårligt vente!

Anders Høiris
Formand

Middelaldercentrets Nyhedsblad 6^a sommeren 2011

Ansvarshavende redaktør: Centerchef Peter Vemming, peter@middelaldercentret.dk

Tryk: Tryk & Kopi · © Middelaldercentret · Nyhedsbladet kan ses som pdf-fil på www.middelaldercentret.dk

Tidlige pyrotekniske våben

Peter Vemming
Centerleder, Middelaldercentret

Hvem kender ikke billedet fra en god middelalder Hollywoodfilm, hvor himlen lyses op af skæret fra ildpile som tegner striber over nattehimmelen - et fascinerende skue og en rigtig god film effekt. Men er tingene nu også foregået på denne måde, for logisk set virker det besynderligt at brænde al den energi af i luften, når missionen i virkeligheden er at sætte ild til noget i den anden ende af projektillets bane ?

Studerer man periodens krigskunst, viser det sig da også at middelalderens ingeniører har tænkt dybt og længe over ovenstående problem og faktisk har produceret en række pyrotekniske våben, som først udløser sin ødelæggelseskraft i det øjeblik de rammer målet.

Krigsbøger

I middelalderen havde man en række krigsbøger, udgivet i meget få eksemplarer og skrevet til en konge eller fyrste. Bøgerne indeholder som regel en masse tegninger og beskrivelser af mekaniske apparater til krigsbrug, anvisninger på fremstilling af krudt og pyrotekniske våben, beskrivelse af ingredienser til krudtfremstilling og hvordan man forædler disse, åndeapparater til dykning hvor man omgå-

Bob Smith affyrer en ildpil fra en lille ballista

ende ville dø af CO2 forgiftning hvis man forsøgte og meget meget mere. Læser man disse bøger er man ofte i tvivl om hvorvidt disse ting egentlig har været i brug eller om det blot er ren fantasi. Mange af illustrationerne ville beviseligt ikke kunne virke i praksis og et gennemgående træk er også at de forskellige forfattere har "lånt" eller er blevet "inspireret" af andres arbejde. Illustrationer går igen i de forskellige bøger og fejltagelser bliver gentaget og ikke rettet. Men bortset fra det er der også en hel del ting som virker tilforladelige og som faktisk godt kunne virke i praksis, problemet er, at der ikke er nogen der i nyere tid har prøvet disse gamle opskrifter og konstruktionsanvisninger - vi ved ikke om det virker, og når vi ikke ved det bliver beskrivelsen af datidens krigsførelse i mange tilfælde mangelfuld og svævende !

En af disse krigsbogsforfattere er Johannes Bagedans, tysk Bøssemester og ansat hos den danske konge Christoffer af Bayern 1440-48. Bagedans er ikke den mest kendte krigsbogsforfatter, men generelt havde han et ry for at være både

Inden de egentlige forsøg, afprøves de forskellige brandpile opskrifter under sikre forhold hos en pyrotekniker

en solid og en dygtig håndværker, og netop denne personkarakteristik gjorde, at Middelaldercentret valgte hans arbejde frem for nogen af de andre og mere berømte kollegaer. Godt håndværk og erfaring slår til enhver tid teori, og kan man parre begge dele har man måske noget der virker.

Skal man arbejde med disse gamle opskrifter er en dyb og sund respekt anbefalelsesværdig og en dygtig pyrotekniker et must, både for at kunne arbejde indenfor lovgivningens rammer og for at kunne komme ud af projektet uden for mange skrammer!

Pilen har ramt mål og har afgivet sin ladning

Brændende pil eller ildpil

I sit manuskript beskriver Bengedans fremstillingen af forskellige ildpile og hvordan de benyttes. Beskrivelserne er ikke altid lige at gå til. For det første er de oversat fra originalsproget (tysk) og selv om oversættelsen er af høj klasse vil der altid være tvivltilfælde når man går i detaljer, eksempelvis kan samme ord have flere betydninger! Måleenheder oplyses oftest lidt svævende - f.eks. "en stor tomme bred og tre finger lang" og ingredienserne er nogen gange svære at identificere og ofte tvivler man lidt på sammensætningen af dem og hvor effektive de egentlige er i den samlede opskrift. Når der optræder svovl, salpeter og trækul i opskriften kan man ikke bare tage moderne produkter, men man må gå den slagne vej og finde originalprodukter - svovl fra Island f.eks. - og bearbejde efter anvisninger fra Johannes Bengedans. Men når man først har tolket opskriften og har skaffet de nødvendige ingredienser er det et spørgsmål om "trial and error" - man må simpelthen prøve sig frem og omhyggeligt nedskrive processen frem mod en blanding, der virker.

Ved fremstilling af en ildpil er opgaven den, at producere en pil, som kan bringe en pyroteknisk ladning over en god afstand og udløse denne ladning ved anslag. Desuden skal den ikke eksplodere, men afgive sin energi som en koncentreret ildstråle, der kan antænde et tag eller lign.

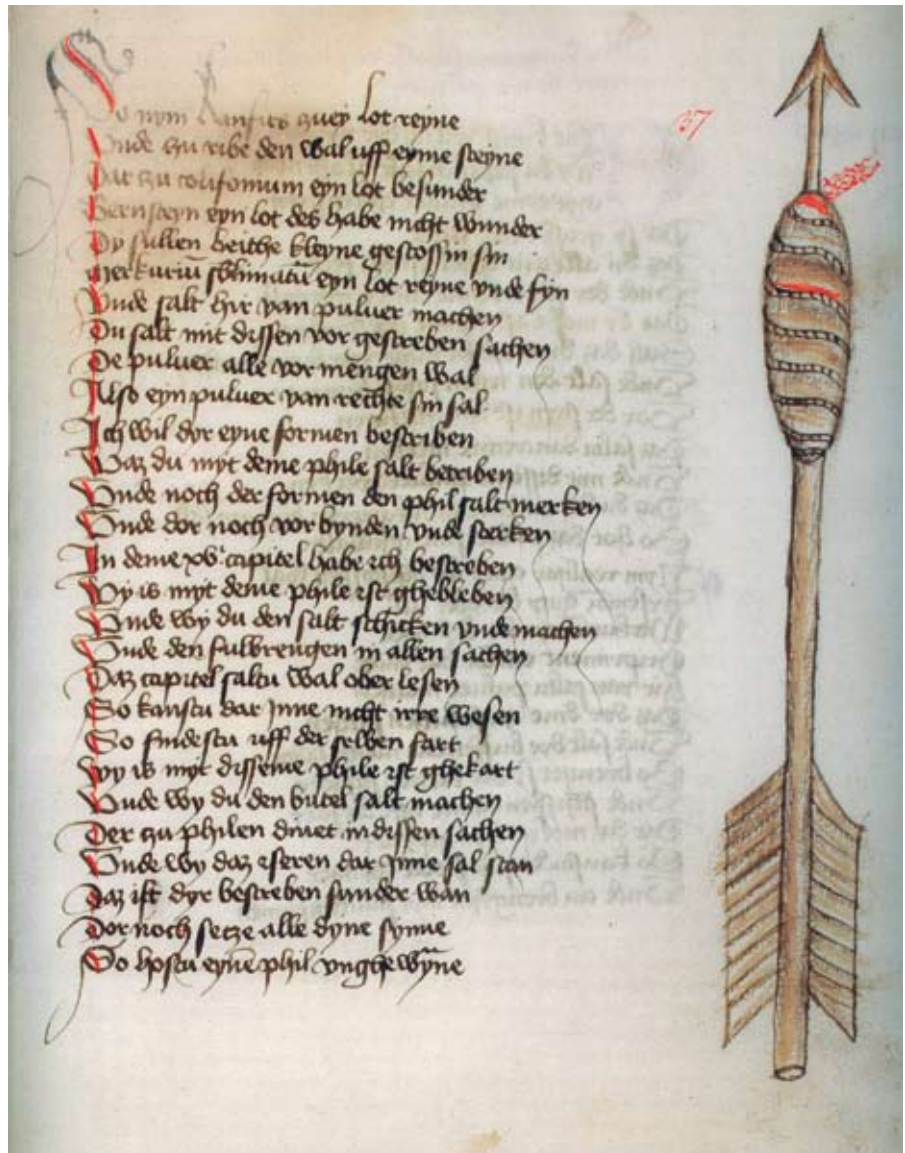
(Beskrivelse af brandpil fra manuskriptet "Krigskunst og kanoner" ved Johannes Bengedans, bearbejdet af Rikke Agnete Olsen m.fl. Aarhus Universitetsforlag 2006)

"Nu vil jeg på mestervis også belære dig om gode brandpile. Gå til en smed, der skal gøre noget, som jeg nu viser dig med et billede. Se nu på det og lav en model til smeden. Lad dig efter denne model smede en jernspids således at den er et halvt spand lang og har form som en fiskekrog til gedder, og den skal have to spidser som en spore, som en hage med to spidser, se på den. Tag en almindelig pil og skær den af ved jernet. Så skal du sætte jernspidsen på. Den skal sidde lige på den. Tag så olmerduge eller lærred. Lav en pose sådan her: en stor tomme bred - det skal du vide - tre

fingerled lang, en tomme bred. Så skal du tage fem pund godt salpeter og kom to pund svovl deri. Et pund kul fint stødt og vel blandet, der skal også to lod kamfer i og et lod rav, så det kan holde sig godt. Når al krudtet er godt blandet tag så god brændevin. Du skal blande krudtet helt og aldeles med brændevinen og du skal tørre det i den klare sol og fylde alle poserne helt med krudtet og presse det godt sammen så poserne bliver stramt udspændte som bolde. Du skal lave et hul i posen ved spidsen. Du skal stikke jernspidsen gennem posen. Posen med krudt skal sidde fast på pilen, og du skal omvikle den med snor så den er vel omvunden og godt omviklet med en snor. Tag så to pund ren svovl, en pund harpiks, et halvt pund almindelig beg. Lad det smelte godt over ilden. I det skal du bade pilen grundigt, til pilen har trukket tilstrækkeligt med harpiks til sig, og du skal heller ikke blive mismodig over at måtte skære pilen op fortil når du vil affyre pilen - mist ikke modet. Antænd den så med et stykke kul "

Tilsyneladende anvisninger der er lige til at gå til, men i realiteten tog det lang tid at finde den nødvendige blanding, som ikke eksploderede med det samme, men afgav energien i en langsom koncentreret brænding. Tricket her var både selve krudtblandingen, men også den hårde skal, der omgav den ! Med en brandpil, der virkede efter hensigten stod vi tilbage med endnu et stort problem - hvordan kunne den antændes i det rette øjeblik ? Bengedans beskrivelse siger blot, at man åbner posen fortil og antænder med et stykke kul. Men gør man det vil pilen antænde med det samme og man mister den planlagte effekt, altså at den først skal antænde ved anslag. Ved vores testforsøg brændte pilen mellem 20-30 sekunder, og lod man den brænde i svævet hen mod målet ville man miste al for meget effekt.

Kunne kullet virke som lunte? Bengedans nævner at man skal tænde posen fortil, hvilket vil sige at det glødende kul kunne næres af vindtrykket ved affyring og først antænde pilen på det rette tidspunkt ! Vi afprøvede dette, men kunne ikke få det til at virke efter hensigten og besluttede derfor at benytte en lunte, fordi fremstillingen af en sådan

er beskrevet meget grundigt i de forskellige krigsbøger. Lunten blev indsat fortil i pilen og antændt med et stykke kul og efter nogle forsøg havde vi fået kalibreret den til at antænde når pile ramte målet.

Selvfølgelig kan vi ikke sige med sikkerhed, at ovennævnte metode var den man brugte i middelalderen, men vi fik pilen til at virke efter hensigten og vi fik også en dybere forståelse for et af middelalderens mange pyrotekniske våben og vi fik demonstreret, at skal man forstå brugen af disse er der kun en vej frem - eksperimentielle undersøgelser, parret med grundige studier af de middelalderlige kilder og fund - kun på denne måde kan man få afdækket brugen, anvendelsen og betydningen af denne klasse af middelalderlige våben !

Guldborgsund Gildet

Her kan alle, der til medvirke til at styrke og støtte Middelaldercentrets idé og virksomhed, blive medlemmer.

Årskontingent 250,- kr.

Medlemskabet er personligt. Det giver gratis entre til Middelaldercentret i den almindelige åbningstid for kortholder plus 1 voksen eller 1 barn.

Der er desuden en række andre fordele, f.eks.:

- Medlemsrabat ved indkøb på Middelaldercentret: 20 % rabat i museumsbutikken, dog ikke på bøger og drikkevarer.
- 15% rabat på bespisning i *Den Gyldne Svane* både i sæsonen og til aftenarrangementer bestilt af kortholder
- Adgang til MC's uddannelsestilbud
- Adgang til Sundkøbings bylaug af frivillige
- Mulighed for at bo og medvirke på Middelaldercentret
- Abonnement på publikationen "Middelaldercentrets Nyhedsbrev", med nyheder og beretninger om livet i Sundkøbing. Artikler om ny middelalderforskning. Baggrundsinfo om nye tiltag på Middelaldercentret og i Guldborgsundgildet.
- Mulighed for at søge støtte fra *Aktivitetstfonden* til forskning og udviklingsprojekter.

Læs mere på Middelaldercentrets hjemmeside, www.middelaldercentret.dk, under "frivillige"

Snit en dukke

Dukkerne her er fundet i udgravninger i Lybæk. De er højmiddelalderlige, fra slutningen af 1300-tallet eller 1400-tallet.

Den til venstre er en mand, påklædt, med en groft markeret kofte. Han har en lille rund standflade. Formentlig har han haft bevægelige arme sat på med små søm.

Den anden er en middelalderlig "Barbiedukke", en fin kvinde med tætsiddende kjole. Den sløjfelignende ting midt på maven aner jeg ikke, hvad er, måske en markering af et bælte med et par punge?

Der er også i Lybæk fundet en del "babydukke", med udskåret krop, let bøjede ben og armene kun markeret langs kroppen. Babydukkerne er alle nøgne, så ejeren kunne give dem tøj på. Middelalderbaber blev svøbt stramt i tøjstrimler, som en lille pakke.

Der fandtes også dukker med fint udskåret hoved og hals, men uden krop, bare med en stok barnet kunne holde om, se billedet nedenfor.

Lav en dukke

Fin et stykke passende træ, ikke eg det er for hårdt, gerne elm, ask, frugttræ, til nød fyr. Spørg evt. tømmeren. Brug kniv og huljern (kan lånes i tømmerboden).

I behøver ikke at lave kopier af eksisterende dukker, brug gerne nogle af Sundkøbings beboere som model, men hold dukkerne i en stil som vist og beskrevet ovenfor.

Det vil være en god gerning at forære dukken til et af husene, så der er noget at lege med for de mindre piger.

cc maj 2009

Gildet afholder foredrag, workshops og udflugter for medlemmerne. Middelaldercentrets medarbejdere samarbejder ved fx at tilbyde faglig viden og bl.a. lave forskellige arbejdsprojekter med vejledninger til at lave autentisk udstyr, her en ægte middelalderdukke.

Aktive laug er pt. :

Råsejlerlauget:	Finn Jensen, Erling Bisbjerg		oldermanden@raasejlerlauget.dk
Margretes frie Lanser:	Thomas Jacobsen	28920063	lapjacobson@gmail.com
Miles Rafenstain et Servitus:	Charles Rafenstain	27990892	charles@rafenstain.com
Havelauget :	Inga Rasmussen	56717170	hyllefl@privat.dk
Musikgruppen:	Flemming Kjær	50433677	fkj.sdr.kirkeby@gmail.com
Væverlauget	Inger Bojesen	54444325	jomfrugarn@gmail.com
Farverlauget	Lone Nørregaard	27639098	lone@kurt-norregaard.dk
Rebslagerlauget	Søren Lise	54852898	sorenlise@jubii.dk
Arcus Verus (Buelaug)	Jeppe Schmidt	25348018	arcusverus@gmail.com
Dekoration og malerkunst	Anne Gyrite Schütt	40898629	annegyrite@mac.com
Torvelauget	Birte Bjørn	54445210	bb@pc.dk

Brygning af øl

Martin Sønderkov
Økonomichef, Middelaldercentret

Har I prøvet at se ned i brønden på markedspladsen?

Ja - det står helt fast, at vandet i byerne er for urent til at drikke.

Men øl, hvor vandet under brygningen er blevet kogt, er noget helt andet!

I middelalderen blev der drukket meget øl – selv børn drak nogle liter om dagen – ikke stærkt øl, men dog øl.

På Middelaldercentret har brygning af øl været på tegnebordet længe – i det ny bryggers/bryghus ved siden af købmandens store hus var både gruekedel til kogning og kølle til tørring af malt.

Men midt i december brændte det næsten færdigt bryggers/bryghus, og vi må starte på en frisk med endnu et års forsinkelse!

Bag kulisserne (i administrationens køkken) eksperimenterer vi dog allerede nu med produktionen og har det første bryg klar.

Vi vil have processerne med helt fra starten så alle duftene kan indsnuses.

Øl laves grundlæggende af vand, malt, humle (eller visse andre urter) og gær.

Vandet har vi været inde på.

Malt laves af byg, der skal oplødes i vand nogle dage, så skal det spire under gentagne vendinger en uges tid - herved nedbrydes stivelsen til sukker.

Herefter skal de spirede korn tørres – dels lufttørres dels på malkøllen over åben ild.

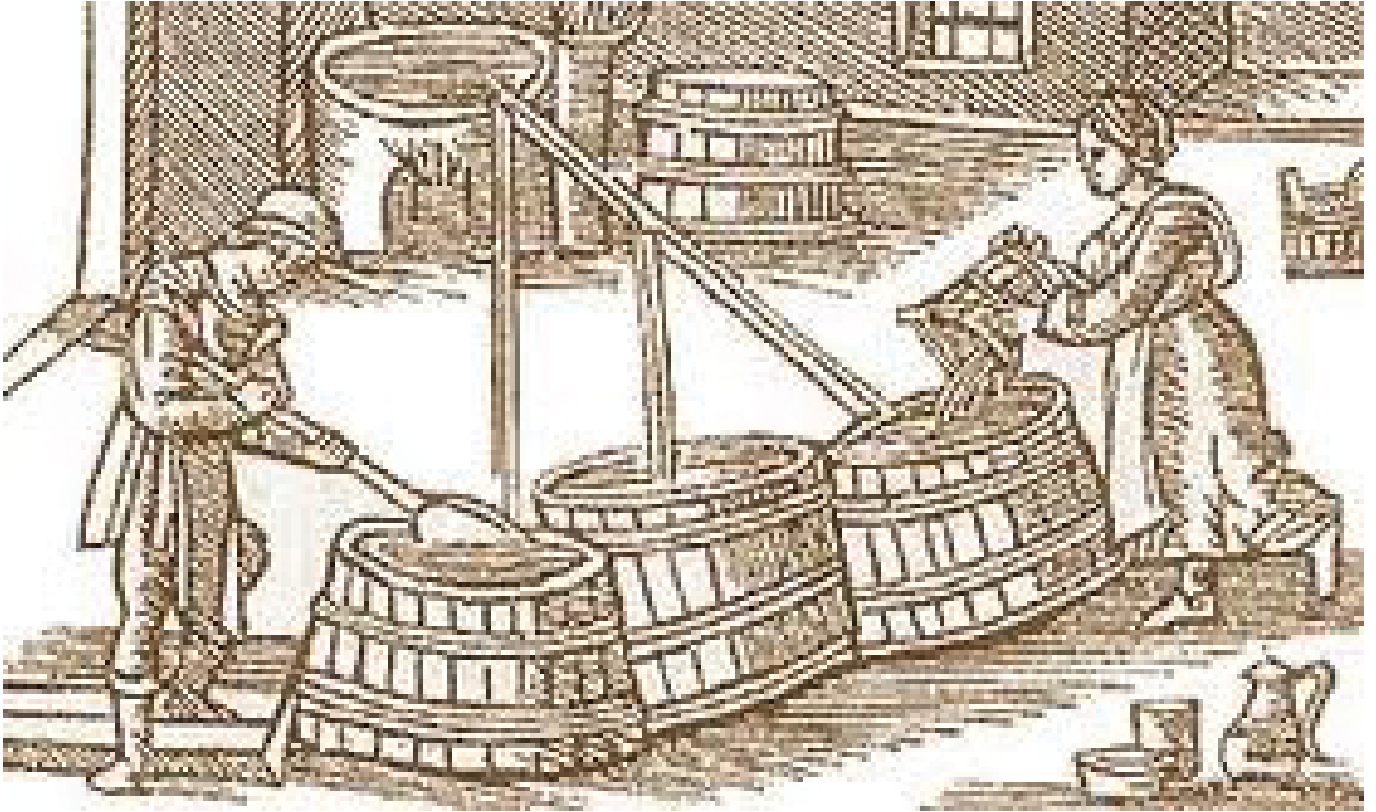
Malkøllen er en plade, enten af

metal eller af træ, med mange små huller i, så røgen og varmen fra bålet kan tørre kornet.

Der er mange teorier om hvor længe og med hvor meget varme, der skal tørres, men det er en langvarig proces, der giver en dejlig duft.

Der gror allerede humle flere steder på Middelaldercentret. Det skal organiseres i en humlehave, hvor de hurtigtvoksende planter skal have nogle stænger at klatre opad.

I sensommeren skal humlen høstes, blomsterne plukkes af og lufttørres. I efterårsferien 2009 var nogle af de frivillige med til at plukke blomsterne af – det er den humle vi nu eksperimenterer med.

Gær er en svampetype, der findes stort set overalt i naturen. Nogle arter er gode for ølproduktion - andre er ikke. De kommer altså af sig selv, når man brygger, med bedre eller værre øl til resultat. Tidligere har gærens virkning ved ølbrygning været nævnt som "Guds vilje". Det er dog muligt, når man oplever en "god" gær, at gemme noget af den til senere bryg, ligesom man kan afsætte noget til bageren.

Princippet for selve brygningen er med varmt vand at udvaske sukkeret i malten, tilsætte humlen for at give smag og holdbarhed, sigte det (og her er allerede gået en hel dag), få gæren til at omdanne sukkeret til alkohol, sigte igen og tappe øllet på fade.

Der er også her mange teorier om temperaturer og tid for de enkelte trin.

Som det vel fremgår, er der basis for at oprette et bryggerlaug, der kunne brygge 4-5 gange i løbet af sæsonen.

Indtil bryghuset er genopført kan brygningen gennemføres ved at "leje sig ind" i forskellige huse – Grovkøbmanden har plads til maltning, gæring og lagring, hos Væveren kan sættes en kølle over ildstedet og Farveren har en gruekeddel.

Så skal der bare bedes en masse Ave Maria bønner, så skal øllet nok blive godt. Og ellers tilsættes en tyvefinger, det skulle efter sigende give øllet en helt unik velsmag.

Romerkirken i Sundkøbing - omsider!

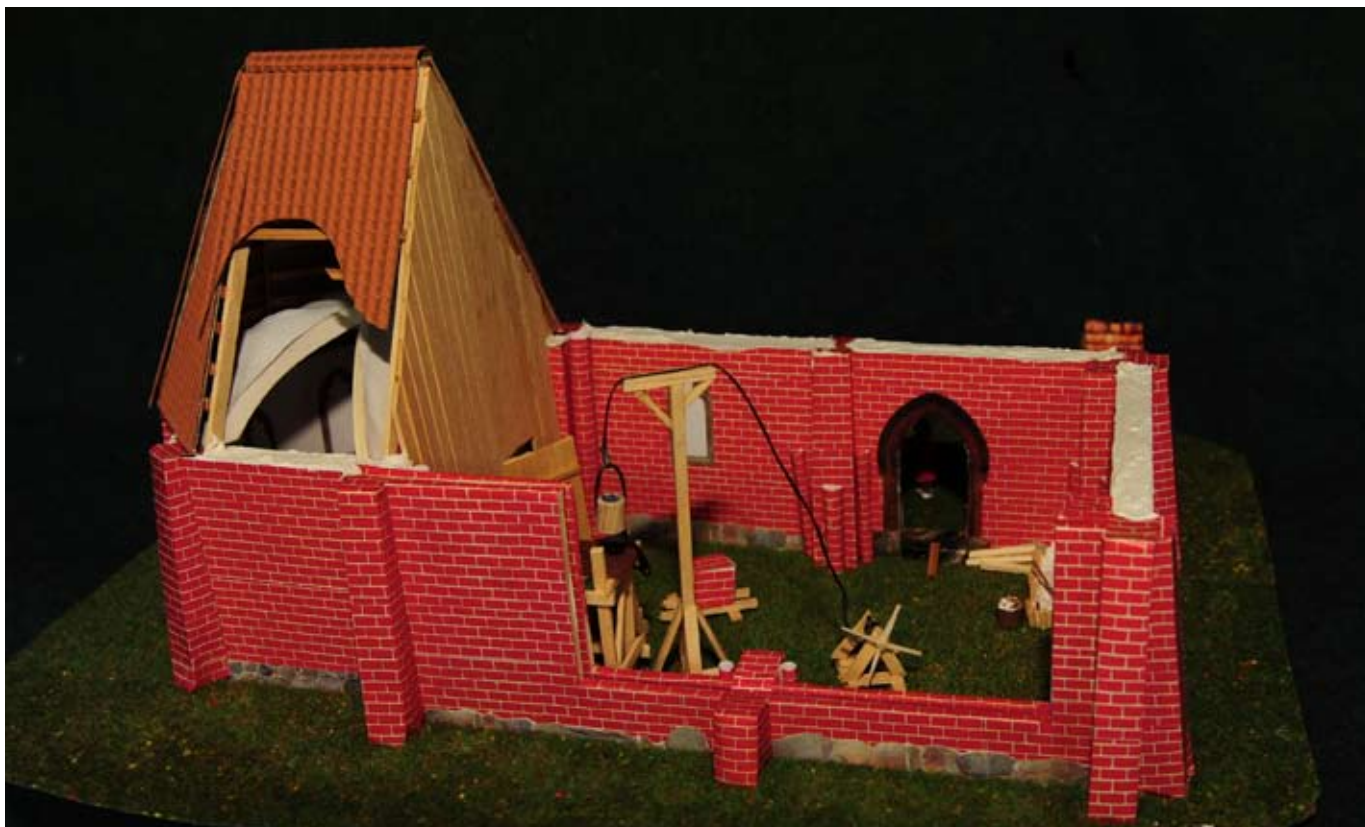
Kåre Johannessen
Museumsinspektør
Middelaldercentret

At den gode stad Sundkøbing har status af købstad er der formentlig ikke længere nogen, der kan være i tvivl om. Men hvad er det egentlig, der gør en by til en købstad? Hvad betyder det overhovedet?

I virkeligheden er der ingen faste krav til en købstad. Ingen regler om så-og-så mange klostre, hospitaler, håndværkergilder og embedsmænd, ingen særlige krav til bymurens højde, tykkelse, bevæbning... eller eksistens, for den sags skyld. Det eneste formelle krav til en købstad er faktisk selve privilegierne, altså dét, at en konge har valgt at give byen status af købstad. Med denne status følger en række privilegier, der kan variere alt efter tid, sted, kongens humør og en række andre forhold. Men dét er altså det eneste tekniske krav til en købstad.

Heller ikke indbyggertallet stilles der særlige krav til. Præcis hvor mange mennesker der boede i middelalderens danske byer er svært at sige, al den stund den første samlede indbyggertælling først fandt sted i 1672. Men i slutningen af det 17. århundrede havde under halvdelen af de danske byer mere end 1.000

En pap-og-papir modelskitse af kapellet i fase 2 (hullet i korets tag er indsat af pædagogiske årsager – selvfølgelig skal taget være helt lukket). Kraner, stilladser, stiger osv. er en integreret del af byggepladsen.

Birket kirkes skib, Lolland. Sundkøbings kapels skib opføres på samme måde, dog i en noget mindre udgave – selvfølgelig udsmykket med kalkmalerier og befriet for alt det nymodens lutherske væsen!

indbyggere, og en hel del havde væsentligt færre (med Saksøbing som absolut bundskaber med kun 272 sjæle). Det er vel rimeligt at antage, at antallet i almindelighed har været tilsvarende eller endnu mindre 250 år tidligere. Ligevel forveksle en landsby med en købstad har man vel trods alt ikke kunnet, men der har temmelig sikkert været småbyer (såkaldte "flækker", der var den formelle betegnelse for en mellemting mellem landsby og købstad) med flere indbyggere end de mindste købstæder.

Det er altså dybest set ikke ret meget, der kræves for at gøre en bebyggelse til en købstad. I princippet er et dokument med stadsprivilegierne tilstrækkeligt. Sundkøbing er med andre ord slet ikke så langt fra at være mere end dét "hjørne af en købstad" vi ynder at kalde den; den er faktisk ret tæt på at være et realistisk billede af en hel købstad – i hvert fald når der er mange frivillige.

Én ting mangler dog i helt alvorlig grad. Et træk så karakteristisk, at dets fravær er en åbenlys mangel: kirken! Kirkens tilstedeværelse – både som konkret bygning og som synlig magtfaktor i hverdagens bybillede – har været åbenlys i enhver købstad. Faktisk har stort set alle landsbyer haft en kirke; det samme må selvfølgelig gøre sig gældende for købstæderne.

Ønsket om at opføre en kirke i Sundkøbing er da heller ikke på

nogen måde nyt. Det har stået på ønskelisten i årevis, ja i grunden lige fra starten. Men et kirkebyggeri er et temmelig omfattende projekt, der ikke lader sig påbegynde før både økonomi og en række andre faktorer er fuldt på plads. Det har med andre ord hidtil været en naturlig, nødvendig og fornuftig prioritering at opføre bolighuse og værksteder i stedet for kirker. Men nu skal det altså være!

Gennem længere tid er der blevet arbejdet på kirkeprojektet. Hvordan skal den se ud, hvilke forbilleder har vi, hvor skal den ligge? Disse og en lang række andre overvejelser måtte først på plads. Der var overraskende mange aspekter der måtte tilgodeses. Placeringen var f.eks. langt fra så enkel, som man kunne tro: det eneste sted, der havde plads til et så omfattende byggeri, er græsengen mellem havnen og administrationsbygningen, altså området mellem det nye smedehus og buebanen. Men samtidig er dette også det eneste sted, vi har at indkvartere teltlejre i større stil – og dét skal vi selvfølgelig også have mulighed for i fremtiden. Endvidere skal en middelalderkirke naturligvis ligge orienteret langs en øst-vest-akse... altså på tværs af græsengen, der i virkeligheden er ret smal. Og vi kan selvsagt ikke lukke helt af for passagen over til buebanen, skoven og daglejren. Det var ærlig talt lidt af en udfordring; vi skulle placere en bygning hvor der på ingen måde kunne være plads til den.

Allerede tidligt i forløbet var der blevet etableret et samarbejde med Mogens Vedsø på Nationalmuseets kirkeafdeling, og det blev ham, der trådte til med en løsning: kan vi ikke bygge en hel kirke (og det kunne vi jo altså pga. geografien ikke) så bygger vi da bare et kapel! Et kapel kan udfylde samme funktion som en kirke, fylder mindre, og er ikke nogen urealistisk løsning i en meget lille købstad. Under alle omstændigheder ville det opfylde alle projektets mål: at synliggøre kirken som bygning, som institution og som magtfaktor i middelalderbyen! Tilmed vil et kapel, med sine mindre dimensioner, rent praktisk være et mere overkommeligt mål.

Det har allerede gennem længere tid ligget fast, hvilke forbilleder der bliver inddraget. Koret bliver en

kopi af koret på Kippinge kirke på Nordfalster, mens skibet opføres med udgangspunkt i Birket kirke på Lolland. Det er altså forholdsvis lokale forlæg, hentet fra "vores egen" ende af landet – et princip, vi så vidt muligt efterlever på Middaldercentret. Desværre giver geografien ikke plads til en fuld kopi af Birket kirkes skib, der altså i stedet anvendes som arkitektonisk forbillede for vores kapel, idet konstruktion og bygningsdetaljer udformes som i Birket, men i mere beskedent format. Dimensionerne på kapellets skib bliver ca. 13 x 7,5 meter – altså omtrent på størrelse med det berømte Knud Lavards kapel ved Haraldsted på Sjælland.

I praksis bliver projektet gennemført i flere faser. Første fase, som vi håber vil være færdiggjort i løbet af sæson 2011, består i at fundamentgrøfterne graves og fyldes med store marksten. Dermed bliver bygningens grundplan synligt markeret, og kapellet er så at sige "allerede tilstede" i landskabet. Omkring bygningen anlægges en kirkegård, indkranset af en jordvold der krones med et flethejn og med en grav på ydersiden, og ved indgangen til kirkegården rejses en lille, simpel tømmerport. Adgang sker over en færirst – et næsten ufravigeligt træk på middelalderens kirkegårde, der skulle holde svin ude så de ikke rodede rundt og gravede de døde op igen. På kirkegården anlægges indledningsvis et par grave, som

sidenhen suppleres med et par nye hvert år.

Den allerede støbte bronzeklokke ophænges på kirkegården i en tømret klokkestabel, hvor den fremover kan benyttes til at annoncere optrin og aktiviteter dagen igennem. Klokkens melodiske klemten vil således kunne erstatte den skingre triangelmblen.

I fase 2 (som der altså endnu ikke er sat en fast tidshorisont på) vil der blive rejst mure. Koret opføres til fuld højde, det samme gør skibets syd- og østmur, mens nordmuren kun rejses i ganske lav højde, vel 30-40 cm. Der rejses tegltag på koret, som afskærmes mod skibet med en brædde- eller bindingsværksmur. Koret indrettes fuldt, komplet med alter, kalkmalerier, indvielseskors, lys, blyindfattede vinduer osv; i den middelalderlige praksis kunne en kirke tages i brug, så snart koret stod færdigt.

Således vil Sundkøbings kapel i grunden være fuldt operationelt allerede i fase 2, længe inden byggeriet er helt fuldbragt; der vil i princippet kunne gennemføres kirkelige optrin som dåb, vielser og begravelser, kirkelige processioner, kildemarkeder ved St. Klemens-kilden neden for bygningen, salg af pilgrimstegn fra samme, små helgenspil på kirkegården ("kirkegårdsspil" er et fast begreb i middelalderens teater), og så videre. Men samtidig vil det

Forbilledet for den tømrede klokkestabel, et kalkmaleri fra Vesterø kirke på Læsø. Typen var vistnok ret udbredt tidligere, men der findes idag kun få synlige spor af dem.

Bygherren, byens borgmester, diskuterer byggeriet med en af arkitekterne mens arbejderne graver fundamentgrøfter og fylder sten i.

I løbet af sæsonen vil der, når der er frivillige nok og det iverigt kan lade sig gøre, blive arbejdet på byggepladsen. Når der ikke arbejdes, vidner kurve, spande og redskaber om, at byggepladsen er igang.

igangværende byggeri kunne være udgangspunkt for en mængde formidling omkring de mange involverede håndværk.

Som en del af sceneriet vil der nemlig blive etableret forskellige "arbejdspladser" på og omkring kirken. Der er kun i begrænset omfang tale om arbejdende værksteder, i en vis udstrækning skal de blot medvirke til at etablere indtrykket af en aktiv byggeplads. Dermed vil kapelbyggeriet kunne tjene som centrum for formidling af ikke blot kirkelige emner, men også håndværksmæssige. Oplagte emner er et teglbrænderi (der selvfølgelig skal etableres med teglovn gravet ind i skrænten ned mod havnen), en mørtelblandingsplads, et stillads, en kran, stiger osv – altså alt det, man ville have fundet på en byggeplads i begyndelsen af 1400-tallet. Især teglbrænderiet byder på interessante muligheder; det kunne f.eks. være en mulighed, at publikum får lejlighed til at forme og brænde deres egen munkesten, som sidenhen kan indgå i byggeriet. Man kunne måske ligefrem forestille sig, at offentligheden fik muligheden for at "adoptere en munkesten" mod et passende vederlag, som man f.eks. har gjort det ved rekonstruktionen af Shakespeares Globe-teater i London. Dette kunne både tjene

som medfinansiering af byggeriet, og som en sjov måde at slå projektet fast i offentlighedens bevidsthed.

Den endelige færdiggørelse af byggeriet – fase 3 – indebærer selvfølgelig at kapellet bliver gjort helt færdigt; at murene rejses til fuld højde, at der slås hvælv og rejstes tag over skibet, indsættes vinduer, lægges et teglstensgulv, og i det hele taget indrettes med alt hvad der hører sig til. Tidshorizonten for dette er ikke fastlagt, og det haster da heller ikke ligefrem. Set fra et rent formidlingsmæssigt synspunkt er kapelbyggeriet i virkeligheden mindst lige så interessant halvædligt som fuldbragt, og det har ærligt talt ingen særlig hast med færdiggørelsen.

Selvfølgelig skal kapellet ikke henligge som byggeplads til evig tid. Det ville vores tilbagevendende gæster nok efterhånden begynde at undre sig over, og i øvrigt vil det selvfølgelig også være sjovt for os selv at se kapellet fuldført. Men lige her og nu vil det i sig selv åbne op for fantastiske muligheder for nye formidlingstiltag i Sundkøbing – der omsider vil kunne løfte sit hoved og stolt indtage sin retmæssige plads blandt Danmarks "rigtige" middelalderlige købstæder!

”...det er en dårlig manér at gøre hele dugen våd på en gang!”

- noget om håndvask i middelalderen

Lars Sass Jensen
Ph.d.-studerende
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Middelalderens mennesker var renlige. Den traditionelle opfattelse af middelaldermennesket som beskidt og usøigneret er i den grad forkert, og der er mange forhold der taler for det modsatte.

Spejle, et utal af kamme, pincetter og neglerensere taler for at middelalderens mennesker i et vist omfang gik op i hygiejne. I denne artikel skal fremhæves det udstyr der knytter sig særligt til håndvask og som i dag allerede kan ses rundt omkring

i de rekonstruerede huse på Middelaldercentret.

I sommeren 2010 kunne man i Købmandshuset betragte købmandens nye vaskearrangement som er placeret i stueetagens beboelsesrum nær sengen, så det for købmanden er muligt at foretage sit morgentoilette straks efter at han har forladt sengen. Det består af en stander af træ hvorfra en lavabo (kande) hænger, herunder er placeret et vaskefad, en såkaldt molling, og på stangen henover hænger et håndklæde også kaldet hånddugen. Rekonstruktionen er udført efter en samtidig illustration fra omkring år 1400 og denne type stander kendes fra flere andre samtidige eksempler (fig. 1).

Fig. 1. Stander med lavabo, molling og håndklæde. Forlæg for den rekonstruerede stander i købmandshuset. Detaljebillede fra *Roman de la Rose*, 14. Århundrede.

Fig. 2. Udstyr til håndvask. Tv. En akvamane i form af en hest udført i bronze, en molling med ophøjet bund og indgraveret dekoration udført i messing og et håndklæde vævet i diamantkiper med blå striber udført i bomuld. Th. En rødbrændt kande af keramik, et drejet træfad og et håndklæde i ubleget hør.

I 1460 testamenterer præsten i Stubbekøbning et samlet sæt udstyr til håndvask: ...myt løwkar, myn molw nest den beste, mit beste handklete. Kande, molling og håndklæde udgør grundelementerne i den middelalderlige håndvask, både i sakrale og profane miljøer, og kunne alle være udført i forskellig former og materialer. Hvis det ikke lige drejer sig om en lavabo, akvamane eller en molling af metal, kan det fra et arkæologisk synspunkt være svært at afgøre om der er tale om genstande, der har været benyttet i forbindelse med håndvask. Således må man huske på, at nogle genstande kunne være multifunktionelle, og det kan derfor ikke udelukkes at fx uglaserede gråbrændte eller rødbrændte kander der hyppigt fremkommer under udgravning også kan være anvendt som kande ved håndvask (fig. 2). Håndvask som ritual var ikke begrænset til "Borg – Adel" eller "By – Borger", men rakte stort set ud i hele samfundet.

Skal man tro den spanske forfatter Petrus Alphonsus der i starten af det 12. Århundrede beskriver udbredelsen af håndvask lader det til, at det var almindeligt både for høj og for lav: Så spurgte sønnen: *Fader, hvorfor har du glemt at fortælle mig, hvordan man skal opføre sig ved kongens bord?* Faderen svarede: *Jeg har ikke glemt at fortælle det; for det gør ingen forskel, om man spiser ved kongens bord eller andetsteds. Så spurgte sønnen: Så fortæl mig så, hvordan man allesteds skal opføre sig*

ved bordet! Så begyndte faderen: Når du har vasket hænder før måltidet, må du udover maden ikke røre ved andet, så længe måltidet varer.

At dette også skulle have været tilfældet i Skandinavien finder en vis støtte i Snorre Sturlason beskrivelse fra starten af det 13. Århundrede der omhandler Svend Estridsens flugt efter slaget ved Niså i 1062. På Snorre Sturlasons tid må man have kendt til håndvask herhjemme, for her beskrives det at kongen under falsk navn søger tilflugt i Karl Bondes gård i Halland og her bliver kongen før måltidet budt på håndvask. Kongen gør som han plejer, vasker sine hænder og tørrer dem af midt i håndklædet. Konen på gården, der ikke genkender kongen, bliver fornærmet, tager håndklæder fra kongen og siger: lidt godt kan du, det er en dårlig manér at gøre hele dugen [håndklædet] våd på en gang. Den praktiske del af håndvasken ved hoffet og på gården i Halland, må have lignet hinanden, i hvert fald indtil håndklædet tages i brug. Indtil da blender kongen ind og kun ved sin umådeholdne brug afslører han sig selv over for konen. Men måske fulgte han bare den praksis han var vant til?

Vi vender os nu til det egentlige udstyr der anvendes ved håndvask, og et udvalg af genstande og kilder vil blive præsenteret.

Kander

I de skriftlige kilder hører vi ofte om kander hvis formål kan være mangetydige. Kun hvis de optræder i sammenhæng med mollinger kan det med større sikkerhed fastslås om der er tale om en kande der er anvendt til håndvask. Således testamenteres i 1338 ... *bækkenet med den bedste kande* og i samme testamente et andet ... *bækken med kande*. Når kander nævnes i testamenter, er der stort set altid tale om metalkar af bronze eller messing, da disse har repræsenteret en større værdi, i modsætning til kar af træ eller keramik, der stort set aldrig optræder i testamenterne. Hvad angår kandernes form og udseende, er de skriftlige kilder overfladiske, mens de samtidige illustrationer og de bevarede kander giver et godt indtryk af både form og funktion (fig. 1 & 3).

På købmandens vaskearrangement hænger en lavabo, hvis karakteristika er, at den er symmetrisk opbygget over en horisontal akse og hvor en tud, i form af et dragehoved, er placeret på begge sider af karet. Hanken er fastgjort i to døller hvis yderside ofte er udformet som kvindehoveder med to fletninger. Var lavaboen ikke placeret på en stander, var den mest udbredte måde at anbringe det på i en muret niche i væggen hvorunder mollingen kunne stå og et håndklæde hænge fra en holder på væggen (fig. 3). Akvamanilen er måske den mest fascinerende af de metalkander, der har været anvendt ved håndvask (fig. 4). Disse, ofte firfodede, kander kunne have mange forskellige former, men de mest almindelige viser sig at være løver, heste med og uden rytter, og fabelvæsner. Akvamaniler kendes allerede fra 12. århundredes begyndelse og grundformen stammer fra den arabiske verden, hvor de gennem Spanien og med korsfarerne blev introduceret i Europa. Her fik de et mere europæisk præg og forblev populære middelalderen igennem. Dog virker det til at akvamanilen ved middelalderens udgang helt blev afløst af lavaboet som genfindes længere op i tid.

Det er klart at disse fantastisk udformede metalkar kun har tilhørt en begrænset gruppe i det danske samfund i middelalderen, men også mindre bekostelige kar af samme form kendes. Således kendes fra

Fig. 3. Niche med hængende lavabo, bemalt håndklædeholder af træ og jern, samt hvidt håndklæde med blå striber og frynser. Detaljebillede fra altertavle af Flémalmesteren, o. 1427.

Æbelholt kloster og fra købstæderne Horsens, København og Køge akvamaniler udført i glaseret keramik. Fra udlandet kendes lavaboer udført i keramik, desværre savnes sådanne fund herhjemme. På Nationalmuseet i København ses både lavaboer og akvamaniler af bronze udstillet, især sidstnævnte i så stort et antal, at det overgår museer i den øvrige verden.

Mollinger

I 1353 testamenteres ... *til Evert, Skrædder, et rundt vaskefad*. Disse mollinger kendes fra skriftlige kilder og samtidige illustrationer, men kun fra de arkæologisk påtrufne mollinger kender vi deres righoldigt graverede dekorationer. Fragmenter af sådanne mollinger dukker ofte op under udgravninger eller i moser og voldgrave, hvor disse udtjente og med huller, blev smidt ud efter at de ikke længer har fundet anvendelse i husholdningen. Den store udbredelse viser at håndvask har haft en stor udbredelse også uden for det

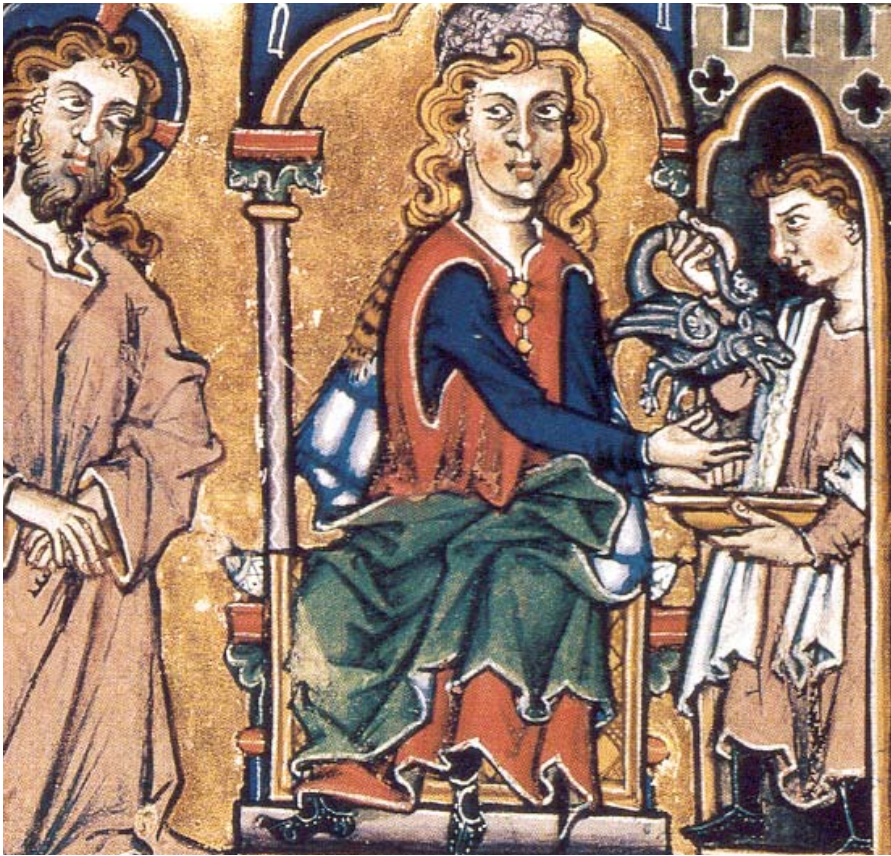

Fig. 4. Pilatus vasker hænder. Bemærk akvamanilen og hvorledes svendens højre hånd griber om håndtaget mens den venstre holder møllingen og håndklædet om halsen. Detalje fra Bonmont Psalter o. 1260.

aristokratiske miljø, og er foregået dagligt og ikke kun ved fester. Det er klart, at også her kan et almindeligt fad af træ have været anvendt til at opsamle vandet. Dets funktion som mølling vil ikke umiddelbart blive erkendt af arkæologerne, i modsætning til disse rigt dekorede metalbækkener, hvis funktion er mere entydig.

I forbindelse med skibsvrag er der fundet både akvamaniler og møllinger, hvilket vidner om at det var handelsvarer. For hovedpartens vedkommende blev de formentlig ikke produceret herhjemme, men højst sandsynligt i det tysktalende område. Fra Vigsø, ud for den jyske vestkyst, kendes et sæt akvamaniler fra 1300-tallet forestillende et kærestepar siddende på hver sin hest som formentlig var en del af en last på et handelsskib. Fra Køge havn kendes ikke mindre en 16 møllinger udført i messing, der alle stammer fra samme skibslast. Efter at møllingerne med en hammer var drevet i form blev de fastspændt i en drejebænk og drejet af både på yder- og inderside, så de fik et ensartet udseende. Disse er alle så ensartede, at de må være udtryk for en masseproduktion med henblik på eksport.

Håndklæder

Det måske mest forgængelige objekt, der hører til håndvasken, er håndklædet. Disse nævnes ganske ofte i de skriftlige kilder middelalderen igennem og de kendes i et rigt antal fra samtidige illustrationer, men findes aldrig i det arkæologiske materiale. Dette skyldes at større tekstilstykker meget sjældent dukker op under udgravninger og de eksemplarer, der i dag findes bevaret, har overlevet i samlinger. I Danmark kendes ingen bevarede håndklæder fra middelalderen, men bl.a. på Das Germanisches Nationalmuseum i Nürnberg og The Victoria and Albert Museum i London findes meget smukt vævede håndklæder fra efter midten af 15. Århundrede. De bevarede håndklæder overholder nogenlunde de samme størrelser; ca. 60-65 cm i bredden, mens længden varierer noget mere; ca. 110-230 cm. De er hvide og udført i hør og bomuld, men også silke og uld har kunnet forekomme. De er dekoreret med blå eller røde indvævede dekorationer der bl.a. gengiver løver og fabeldyr, men håndklæder med sådanne dekorationer må have været sjældne (Fig. 5). Ud fra samtidige illustrationer ser det ud til, at de mest almindelige håndklæder middelalderen igennem var hvide med blå striber, enten gennemgående eller kun i enderne. Nogle har måske været af en simpel vævning, mens andre ud fra samtidige illustrationer ser ud til at være vævet i diamantkipper. Et generelt træk er at de afsluttes i begge ender med frynser (fig. 6). At håndklæder kunne have meget varierende længder ses ud af regnskabet for udgifterne til den engelske prinsesse Filippas overfart til Danmark forud for hendes bryllup med Erik af Pommern i 1406. Her nævnes: ...39 (alen) håndklæde fra Reims, 200 alen håndklæde fra Reims, 99 alen håndklæde fra Reims, altså sammenlagt 338 alen (ca. 213 meter) håndklæde, hvor det formentlig har været meningen, at det skulle klippes af i kortere stykker efterhånden som man fik brug for det.

Prisen på akvamaniler, lavaboer og møllinger kender vi desværre ikke, men anderledes er det med håndklæderne. I 1365 købte den mecklenburgiske ridder Raven van Barnekow to håndklæder for 2 mark. Efter datidens priser kunne man for dette beløb købe ca. 384 skonrogger,

eller hvad der svarer til godt 176 kg godt bagerrugbrød i dag, hvilket formentlig har været nok til at brødføde en mindre familie i mindst et halvt år. Håndklædernes kostbarhed er sikkert også grunden til, at disse stykker boligtekstil er blevet taget med i testamenterne.

Håndvasken ved måltidet

Kongespejle var en slags moralske lærebøger, der beskæftigede sig med opdragelse af konger og kongesønner. Fra et norsk kongespejl, som er nedskrevet omkring 1220-1230, hører vi om hvad der i denne periode var god skik og brug i Mellemeuropa, herunder hvorledes håndvasken foregår ved hoffet forud for måltidet: To og to bænkefæller eller samsidere bør tage håndtvæt [håndvask] sammen, hvad enten vandet dertil fremsættes ude eller inde, og siden gå til bords i den rette orden. Om gæsterne fik hjælp til at vaske hænder hører vi intet om, men fra andre steder kendes lignende beskrivelser, hvor man under håndvasken blev assisteret. I Christian II's instrukser for hofholdningen, der stammer fra senmiddelalderens sidste del, påbydes det mundskænken at give vand med kanden, bisseren [forskæreren] at holde mollen, mens tindrageren [ham der passede kongens service] holdt håndklædet. Opvartningen kunne også

Fig. 5. Rekonstruktion af senmiddelalderligt hvidt håndklæde. Detalje billede af de indvævede blå dekorationer i form af striber og gentagende parvist modstillede falke i en zigzag bort.

varetages af småsvende eller drenge (fig. 7). Ved hoffet var det børn af adelige, mens det på større gårde og i borgerlige hjem formentlig var husets egne børn eller aflønnede udefrakommende der forestod disse opgaver. Var svenden således alene om at forrette håndvasken måtte han betjene udstyret selv. Således greb han med højre hånd akvamanilen ved at stikke hånden ind i hanken med håndfladen vendende opad. Dette gav ham mulighed for at hælde vand ud af akvamanilen, uden at skulle løfte hele armen i en anstrengende bevægelse, og han har kunnet nøjes med et kort drej

Fig. 6. Hvidt håndklæde vævet i diamantkiper med blå striber og frynser. Detaljebillede fra manuskript o. 1430.

i håndledet. Mollingen greb han med den venstre hånd og omkring halsen eller over skulderen havde han håndklædet (Fig. 4). Modsat akvamanilen kunne en lavabo uden problemer betjenes med én hånd ved at hive i den ene tud, så karret tippede og begge hænder blev våde på samme tid. Vandet løb ned i mollen og håndklædet hang klar til brug.

Afslutning

Indtil nu har købmanden kun kunne betjene sig af en lavabo af bronze eller en akvamanile udført i keramik, men fra sommeren 2011 vil det være muligt at beskue hans nyindkøbte akvamanile af form som en hest, som han har købt af en tysk købmand der har ladet den producere på et bronzestøberværksted i Nürnberg (fig. 2). Måske får du som gæst også tilbudt håndvask, men glem ikke: ... *det er en dårlig manér at gøre hele dugen våd på en gang!*

Fig. 7. Brylluppet i Kanaan. Bemærk svenden til venstre med molling og håndklædet over skulderen. Til højre en anden svend der skænker vin og håndklædet tjener her som en serviet. Spanien o. 1495/1497.

Litteratur

- Alfonsi, P.: *Die Kunst, vernünftig zu leben* (Disciplina clericalis). I tysk overs. ved Eberhard Hermes. Zürich & Stuttgart 1970.
- Andersen, E.: Lidt om håndklæder. *Budstikken* 1963. København 1963, s. 63-80.
- Arnell, A.: *Bidrag till biskop Hans Brasks lefnadsteckning*. Stockholm 1904.
- Danmarks Riges Breve* 1932 ff.
- Erslev, K.: *Testamenter fra Danmarks Middelalder ind til 1450*. København 1901.
- Fritz, B. & E. Odelman. Raven van Barnekows räkenskaper för Nyköpings fögderi 1365-1367. *Kungl. Samfundets handlingar Del 17*. Stockholm 1994.
- Hütt, M.: *Aquamanilen. Gebrauch und Form*. Maniz 1993.
- Kjersgaard, E.: Det dyre brød, det billige kød – den daglige mad i middelalderen. *Det daglige brød*. København 1976, s. 61-73.
- Kjersgaard, E.: *Mad og øl i Danmarks middelalder*. København 1978.
- Kongespejlet*. I dansk overs. ved Finnur Jónsson. København 1926.
- Liebrott, N.-K.: A ship and its cargo. *Shipshape* (ed. O. Olsen, J. Skamby Madsen & F. Rieck) Roskilde 1995, s. 175-188.
- Linaa, J.: *Keramik, kultur og kontakter. Køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350-1650*. Højbjerg 2006.
- Reinholdt, H.: Borddækning og bordskik i middelalderen. *Arv og Eje* 1977, s. 11-32.
- Roman de la Rose*. Bibliothèque nationale de France, fr. 1665, 1 r.
- Troels-Lund, T.: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede*. Bd. III. København 1969.
- Weitzmann-Fiedler, J.: *Romanische gravierte Bronzeschalen*. Berlin 1981.

En hest i tabt voks

Catharina Oksen
Arkæolog

Det har længe været et stort ønske at få lavet bronzer i cire perdu til Middelaldercentret. De tidligere forsøg med at støbe henholdsvis en Loshultkanon og en kirkeklokke skete dels på centret, dels i Moesgaard Museums Rekonstruktionsværksted, det sidste efter et givtigt studiebesøg i Indien. (Se Middelaldercentrets Nyhedsblad nr. 5, 2010). Mødet med de indiske værksteder i Tamil Nadu provinsen gav blod på tanden til at prøve at få lavet middelalderlige bronzer dér, i cire perdu teknik.

Erfaringen har vist os, at det kan være overordenligt svært at få lavet ting ud fra en tegning eller et foto. Det bedste er at medbringe en genstand og få lavet en kopi af denne. Rent praktisk ville det være meget vanskeligt at tage en museumsgenstand med til Indien.

En anden mulighed var at tage en kopi med og få lavet en kopi af kopien, men da vi på det tidspunkt ikke havde adgang til passende kopier, måtte også dette opgives. Tilbage var så at få produceret efter tegninger og fotos.

Genstandene

Vi besluttede at lave udførlige tegninger af følgende genstande: en akvamanile, en lavabo, en kande, en lysestage og en morter. Tegningerne blev udfærdiget af undertegnede, med råd og vejledning af Lars Sass Jensen. Tegningerne viste genstandene fra alle sider, samt i snit.

Det blev valgt at tage udgangspunkt i eksisterende museumsgenstande, men at lave, ikke kopier, men "næstenkopier" hvor der er taget udgangspunkt i museumsgenstanden og hvor proportioner og hele udtrykket ligner, men hvor der er bevidste, væsentlige afvigelser. Derudover har alle kopierne tilføjet et dybt indgravet karakteristisk "M"

Akvamanile i form af en hest med hank udformet som en drage. Akvamanilen er udstillet på Metropo-

litan Museum of Art i New York. Den menes produceret i Nürnberg omkring 1400.

Øverst akvamanilen i udstillingen i New York, nederst Middelaldercentrets eksemplar.

Mester Suresh' allerførste forsøg med et middelalderligt hestehoved ud fra tegninger i 1:1.

Mester Suresh og hans værksted.

Lavabo: kar med hank og to tude med dyrehoveder. Hankefæstene er udformet som kvindehoveder. Udgangspunktet er en lavebo udstillet i Metropolitan Museum of Art. Den menes produceret i den sydlige del af det nederlandske område i slutningen af det 15. Århundrede.

Kande med tre ben og en tud der ender i et dragehoved. Udgangs-

punktet er en kande udstillet på Nationalmuseet i København.

Lysestage af form som en hjort med en konkav skive på ryggen med en lysepig, manglende, i midten. Udgangspunkt er en stage på Nationalmuseet i København.

Morter med to hanke og en pistol. Udgangspunktet er en tysk morter, uden pistol, fra Hamborg, dateret til 1300-tallet.

Jagt på et værksted

Det viste sig en smule vanskeligt at finde et værksted, som kunne løfte opgaven. Vi prøvede først med et af de større, velrenomerede værksteder, men det havde skiftet ejer og den ny ejer, der ikke var støber selv, forstod ganske enkelt ikke opgaven og de tilbud han kom med, var ikke acceptable. Så gik den vilde jagt på et andet værksted. Problemet var især, at værkstederne er stærkt traditionsbundne og de laver kun de samme typer religiøse bronzer hvis form og udtryk de kender til bunds. Alt andet betegnes som "kunst" og er meget vanskeligt, og derfor også meget dyrt, at få lavet.

Vi boede på et tidspunkt på et ganske særegent hotel, faktisk et kom-

bineret hotel og frilandsmuseum, med tilhørende værksteder. Et af disse værksteder var et ganske lille bronzestøbeværksted, og på en af hylderne stod en lille hjort som fangede vores øjne. Den lignede fuldstændig den hjortestage, vi gerne ville have lavet.

Ejeren var værkstedets mester, en ganske ung mand med enkelte ansatte. Forelagt tegninger og fotos erklærede han, at det kunne han skam godt lave og han begyndte straks at forme et hestehoved i voks. De enkelte detaljer blev talt grundigt igennem og hestehovedet blev - helt perfekt! Det aftaltes nu at han lavede en af hver genstand og iøvrigt mailede fotos undervejs i processen, så eventuelle misforståelser kunne rettes. Det hele tog lidt længere tid end ventet, men det er nu ganske normalt i Indien. Men endelig en dag kom en stor, tung metalkasse med to akvamaniler, en lavabo, en kande, to hjortestager og to mortere. Det var jo lidt mere, end vi havde bestilt, og prisen var også højere end aftalt, men vi fandt ud af det og alle var glade.

Der er enkelte detaljer ved akvamanilerne og lavaboen, der ikke er helt, som vi ville have dem, men det er småting, som nemt kan rettes næste gang. De færdige genstande beskrives og registreres udførligt til senere brug af Lars Sass Jensen.

Og nu er spørgsmålet så, hvad der videre skal ske.

Alle de genstande vi fik lavet er

En kasse ankom.

støbt i cire perdu, alt så "tabt voks teknikken", og de er derfor unikaer. Man kan, hvis man vil, lave billigere kopier af dem i sandstøbning. Det er en mulighed, man kunne overveje vedrørende nogle typer genstande, fx til salg i museumsbutikken.

En anden mulighed er få lavet flere genstande i cire perdu hos den samme lille mester, til brug på Middelaldercentret og evt. til salg til særligt interesserede.

Litteratur

Barnet, Peter & Pete Dandridge: *Lions, Dragons & Other Beasts, Aquamalia of the Middle Ages, Vessels for Church and Table*. New York 2006
Bild & Bestie, Hildesheimer bronzen der Stauferzeit. Red. Michael Brandt. Dom Museum Hildesheim 2008.
Langberg, Harald: *To rytterfigurer fra Vigsø. Nationalmuseets Arbejds-mark 1975*
Upubliceret:
Sass Jensen, Lars: *Akvamaniler*. Bachelor opgave, 2008. Afdeling for Middelalder- og Renssancearkæologi, Aarhus Universitet

Et udvalg af bronzerne.: morter, kande, lavabo og stage.

Lad de døde tale

Pia Bach
Frivilligansvarlig

Da middelaldercentret i sin tid blev en realitet og Sundkøbing blev bygget op, valgte vi en formidlingsform hvor alle, både ansatte og frivillige, optræder som middelalderpersoner. Vi er tidssvarende borgere i Sundkøbing i, fx som i år, anno 1401. Vi kender ikke morgendagen, lige så lidt som vi gør det i 2011.

Ved at påtage os rollen som middelaldermennesker forsøger vi at levendegøre historien, at gøre den mere vedkommende for publikum, idet de må indgå i et samspil med borgerne i byen for at få dybere viden istedet for at læse på et skilt. Derved kan den enkelte gæst blive underholdt og oplyst via liv og engagement i formidlingen og få mulighed for at involvere sig i historien.

Formidlere og frivillige er uddannet til at formidle middelalderens historie på denne måde. De må tænke historien anderledes og leve sig ind i hvordan man (måske) tænkte og gjorde dette og hint. Det lille "måske" fordi vi jo aldrig kan fremstille livet i en middelalderby fuldstændig korrekt; for det første har vi aldrig været der, og meget går tabt i kildeoverleveringen, og i øvrigt kommer vi ikke udenom at vi er *moderne* mennesker, der *spiller* middelaldermennesker. Men både formidlere og frivillige klarer det med bravour og det virker!

Via vores løbende spørgeskemaundersøgelser og øvrige tilbagemeldinger fra publikum, både mundtlige og skriftlige, bliver vi konstant bekræftet i at vi gør det rigtige. Publikum elsker det og går herfra med en oplevelse af at være blevet både oplyst og underholdt.

Og netop underholdningen er jo en stor del af det. Igennem årene har latter og humor været i fokus. Publikum kan godt lide at få et godt grin, og såvel formidlerne som de frivillige er gode til at formidle på en humoristisk måde, uden at det

bliver klovnerier og uden at det oplysende går tabt.

Nå, men det lader til at gå strålende, hvorfor lave om på noget der fungerer??

Det er såmænd meget enkelt:

Blot fordi noget fungerer er det jo ikke forbudt at gøre det endnu bedre. Vi skal ikke lave formidlingsformen om, men kan vi tilføje noget nyt, tænke nogle ting anderledes og udvikle konceptet?

Går ting hen og bliver rygrad og rutine vil engagementet forsvinde, og på alle arbejdspladser har man brug for udfordringer og ny inspiration. Stagnerer vi i arbejdet kan det ofte føre til dalende kreativitet. Vi skal også tage hensyn til vores trofaste publikum som vender tilbage år efter år. De vil også gerne opleve og lære noget nyt.

Vi rettede blikket ud i verden for at søge inspiration. Hvordan gør de på andre museer? Kunne nogen af deres formidlingsformer kombineres med vores?

På flere traditionelle museer, fx Royal Amouries i Leeds, hvor konceptet med udstilling i montre og skriftlig formidling anvendes, har man ansat skuespillere der på bestemte tidspunkter af dagen stiller sig frem og laver en levende formidling inden for et bestemt område. Fx skomageren der pludselig står lyslevende og fortæller om sit liv og arbejde, eller to soldater der har en samtale om en specifik krigsoplevelse.

På den måde levendegør de et lille område af historien.

Er det da ikke også det vi gør?

Jo, men tanken om at anvende originale kilder og bruge dem som et kort, pludseligt og uventet spotlight i Sundkøbings hverdag, er interessant og kunne godt tilpasses vores formidling.

Så vi satte os ned og var kreative

og begrebet "spotlight-formidling" blev født.

Som tidligere nævnt, har humoren igennem årene været i fokus. Humor er en god metode til at fange folk og lette stemningen, så publikums lyst til at spørge ind til nogle ting, og starte en samtale med en borger i Sundkøbing, øges. Ligesom på teatret forudsætter succes, at modtageren godtager præmisserne uden forbehold – og humoren er altid et godt middel til at opnå dette. Men det var trods alt ikke *alt* i middelalderen der var spøg og latter, og dette nye tiltag er en oplagt mulighed for at tilføje lidt alvor uden at være deprimerende. Alene kontrasten til den øvrige formidling vil virke stærkt.

Ved at tage udgangspunkt i nøgleordene *originale kilder* og *spotlight*, har vi fundet middelalderlige tekster blandt datidens forfattere og krønikeskrivere, som er autentiske fortællinger fra datidens virkelighed, altså ikke en fiktiv historie, men en faktisk beretning fortalt med datidens egne ord.

Denne beretning fremføres af en formidler på feltet, men den skal ikke programsættes med et specifikt tidspunkt. Beretningen skal fremføres når muligheden er der. Formidleren skal have øje for stemningen på feltet og mængden af publikum og "slå til" hvor udbyttet for alle parter vil være optimalt. Det avler ikke engagement fra formidlers side hvis vi har programsat et tidspunkt og der måske kun er tre tilhørere til stede.

Fortællingen skal opstå, som netop et spotlight, når øjeblikket er der.

Et eksempel på en beretning kan være "Sortedøden" – fortællingen til Boccaccios Decameron

Her kommer fortælleren med en skildring af pesten og dens følger både helbredsmæssigt og socialt.

Den fortælleres, så publikum får oplevelsen af at her er en mand der har set pesten, og dens følger, med egne øjne.

Et andet eksempel kan være "En Kætter Brændes" – beskrivelse fra henrettelsen af biskop Cranmer.

Dette er alvorlige emner som vil give

publikum en oplevelse af hvordan middelalderen også kunne være og indblik i den konkrete tankegang. Det kan give anledning til en anden slags drøftelse af dagens oplevelser omkring aftenkaffen.

Et sådant spotlight skal ikke vare længere end 2-4 min. Publikums koncentrationsevne rækker ikke længere, og vores ønske er jo at de får hele historien med og ikke giver op på halvvejen. Forskere har kortlagt menneskets koncentrationsevne og er angiveligt nået frem til, at man kun kan holde en fuld og intensiv koncentration i 20 sekunder. Det er selvfølgelig et gennemsnit - vi mener at vores publikum nok kan klare lidt mere end det...

Samtidig er vi ikke uddannede skuespillere; og at huske og spille en tekst, der er længere, vil være en urealistisk udfordring. Fremførelsen skal frem for alt være troværdig, og dette lykkes kun hvis fortælleren føler sig tryk i rollen.

Derfor skal tekst og formidler kombineres med omhu, formidleren skal passe til den historie han/hun fortæller. Det er fx ikke troværdigt hvis en kvinde fortæller krigsberetninger eller en mand om fødsler. Rollen skal også passe til formidlers personlighed samt den rolle formidleren normalt har i Sundkøbing. Der skal tages hensyn til den daglige rolles baggrund og sociale status. I

virkeligheden er det jo én af Middelaldercentrets mange styrker, at vi eksperimenterer os frem til alting. Vi følger "Nike-filosofien"... "Just do it...."

Vi glæder os meget til at prøve dette af i praksis og se hvordan det bliver modtaget af publikum. Med god respons og erfaringer fra kommende sæson, er der dannet grundlag for yderligere udvikling af dette nye koncept i årene fremover.

Så i sæson 2011 kan man altså opleve at vores dygtige formidlere også kan være en slags paranormale medier gennem hvem de døde virkelig kan tale!

Om dyrenes betydning

Middelalderlig dyresymbolik

Kåre Johannessen

Museumsinspektør, Middelaldercentret

De fleste dyr i middelalderen havde en symbolværdi. Det kunne f.eks. være:

Æsel	Ydmyghed, flid, tålmodighed
Vildsvin	Det onde
Ræv	Satan, djævelen, den Onde
Ged	Jesus Kristus
Pindsvin	Den Onde
Lam	Jesus (Agnus Dei)
Voksente får	Diciple (når det optræder i flok – ellers: mennesket)
Tamsvin	Den enfoldige ell. vildledte hedning
Hane	Kirkens tjener (galer på bedetiderne), Årvågenhed + St. Peter
Due	Kristensjælen, fred, Helligånden
Gås	Menneskets tåbelighed
Svane	Martyrerne, Martyriet
Påfugl	Den udødelige sjæl + forfængelighed
Bæver	Det kristne levned (at slippe kødet, som bæveren bider sine nosser af)
Salamander	Retfærdighed (man mente, at salamanderen kunne vandre uskadt i ild)
Bier	Flid, arbejdsomhed (zoologisk: små fugle)

De mere eksotiske dyr havde også faste pladser i symbolverdenen. Det kunne således være:

Bjørn	Djævelen
Kamel	Tålmodighed, sagtmødighed
Okse	Ydmyghed, tålmodighed + evangelisten Lukas
Pelikan	Selvopofrelse, genopstandelsen
Elefant	Menneskeheden (elefantunge = kristus)
Hund	Troskab, ydmyghed
Løve	Kristus som Himmelkonge (modsat lammet) + evangelisten Markus
Antilope	Nye & Gamle testamente (hvert horn er ét testamente)
Panter	Mildhed, frelseren
Tiger	Syndig forfængelighed
Hval	Djævelen
Hjort	Kristus, der knuser det onde
Hyæne	Vankelmod, synd, troløshed, jødedommen (avles af hund og kat)

